

УДК 821.161.2–1“16/17”

Журавльова С. С.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

УКРАЇНСЬКА ПАНЕГІРИЧНА ПОЕЗІЯ ДОБИ БАРОКО В РЕЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МЕДІЄВІСТИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.: ОПИС – КРИТИКА – ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

Попри перманентні дослідження барокової літератури протягом останніх 30-ти рр., в українській медієвістиці ще залишається низка білих плям і невіршених питань. Зокрема, незавершена праця, яку розпочав Володимир Кречетень: корифей української медієвістики ХХ ст. окреслив процес становлення поетичних форм в українському літературному бароко і презентував їх жанрову класифікацію [12]. Наразі до кінця невизначеними є принципи виокремлення певних жанрових модифікацій барокової поезії. Це стосується й українських панегіричних віршів і поем, хоча ці жанрові різновиди не обділені увагою літературознавців: протягом понад двох століть простежуються кардинально різні оцінки віршованих панегіриків. У сьогочасному літературознавстві виникли суперечки довкола доречності вживання терміну “панегірична поезія” [8], внаслідок чого можуть бути перекреслені жанрові визначення як “панегіриків” багатьох поетичних творів барокової доби, що закріпилися за ними ще у медієвістичних студіях другої половини ХІХ ст. Студіювання ж панегіричної поезії як жанру української барокової літератури розпочалося в українському літературознавстві доволі парадоксально: нещадна критика панегіричної творчості доби Бароко супроводжується активною її популяризацією за рахунок детального опису текстів або їх публікації. Отже, **мета** нашої статті – проаналізувати особливості рецепції медієвістами другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. української панегіричної поезії доби Бароко і з’ясувати причини критичного ставлення до цього жанру.

Дослідження барокової літератури у другій половині ХІХ ст. позначене тим же маркером, що й вивчення мистецького спадку часів Київської Русі: залежність “від імперських установок” призводить, за влучним висловом Петра Білоуса, до “поблажливого ставлення до мистецької екзотики “окраїни” Росії” [2, 87]. Ставлення більшості філологів-медієвістів цього часу до барокових панегіриків можна передати однією фразою з розвідки “Книжкова старовина південноруська” Михайла Максимовича: “...і скільки руського хисту витратилося в них даремно!” [14, 708]. Утім, не будемо зупинятися на принципах методологічного підходу вченого до жанру панегіричної поезії, оскільки їх уже детально проаналізував сучасний медієвіст Микола Корпанюк [11, 196–212], і зосередимось на працях колег-медієвістів першого ректора Університету св. Володимира у Києві.

Нещадно критикуючи, медієвісти ХІХ ст. активно публікують панегірики. Наприклад, Володимир Каллаш презентує читачам “Київської старовини” анонімний твір, названий ним “Панегірик Кочубеям” і датований першою половиною ХІХ ст. [10]. Попри категоричні твердження про те, що на прикладі цього панегірика

“особливо яскраво видно, до чого дійшло розкладання схоластичної літератури того часу (XVIII ст. – С. Ж.), як форма та обов’язкові прийоми творчості вивели майже весь зміст” [10, 496], маємо віддати дослідникові належне: публікація цього твору дозволяє нам сьогодні наочно спостерігати, як на практиці втілювалися приписи барокових поетик і риторик (хоча питання про мистецьку вартість цього твору залишається на сьогодні невирішеним через відсутність неупередженого дослідження).

Орест Левицький виправдовує популярність “спеціально-панегіричної літератури” [13, 382] в Україні XVII–XVIII ст. “несприятливими політичними й соціальними умовами” [13, 379]. Його дослідження, присвячене поету-панегіристу Афанасію Заруцькому, позначене нищівною критикою усього панегіричного спадку барокових часів: “Києво-Могилянська колегія з перших же років свого існування чимало витратила хисту своїх синів на складання панегіриків різним сановним людям, світським і духовним” [13, 380–381]. В оцінці Ореста Левицького барокові панегірики – “неповторні зразки словесної віртуозності”, найголовнішим недоліком яких є “відсутність живого, щирого одухотворення, а відповідно і справжньої поезії” [13, 381]. Навіть Стефан Яворський, роета laureatus (лавроносний поет) Києво-Могилянської академії, жорстко критикований, оскільки в його творах “справжньої поезії нема” [13, 382].

З-поміж подібних розвідок виділяється дослідження Степана Голубєва “Опис і тлумачення шляхетських гербів південноруських родів у творах духовних письменників XVII ст.”, де представлені панегірики “Tentorium venienti...” Теодозія Василевича-Баєвського й анонімний “Столп цнот ... Сильвестра Косова” як взірці “схоластичних хитрощів щодо переплетення похвали магнатам з тлумаченням їх гербових клейнодів” [5, 326]. Особливістю цієї праці є полеміка автора з російським філологом й істориком Петром Пекарським, який виключає панегірики через їх “перебільшення і сервілізм” з переліку творів, що “можуть підлягати розгляду серйозною історією літератури” [16, 362]. Степан Голубєв натомість відзначає важливість панегіриків для науки: “Справа в тому, що панегірики магнатам, які слугують не надто достовірним матеріалом щодо уславлюваних осіб, у той же час здаються цілком достовірними пам’ятками *тих ідеалів*, що панували в сучасному їм суспільстві” (курсив С. Голубєва. – С. Ж.) [5, 336–337]. Цю думку, до речі, він раніше висловлював у своїй найвідомішій праці “Історія Київської духовної академії”, де відзначив важливість панегіриків як джерела біографічних відомостей про українські шляхетські роди [4, 109]. Крім того, дослідник закликає звернути увагу на форму панегіриків, що “знайомить нас з тим напрямком, якого набирала у певний час шкільна вченість” [5, 337].

Захоплення ж у Степана Голубєва викликає львівський панегірик “Просфонима” 1591 р. на честь митрополита Михайла Рогози, до якого він застосовує епітет “чудовий” [6, 117]. Історик-медієвіст убачає цінність цього панегірика як у тому, що його було написано на честь такої неординарної особистості в історії Української Церкви [6, 117–128], так і в художніх особливостях тексту, що “може слугувати матеріалом для оцінки сучасного йому стану риторичної науки в одній із найдавніших шкіл литовсько-руського князівства” [7, 147]. До речі, у цій же розвідці Степан Голубєв подає опис “Столпа цнот ... Сильвестра Косова” як

найяскравішого прикладу прагнень поетів-панегіристів “похизуватися примхливістю і химерною вигадливістю форми своїх творів” [7, 152]. Також згадує “Мнемозину”, панегірик на честь митрополита Петра Могили. До цих творів дослідник звертається з метою зіставлення з ними “Просфоними: “не вдаючись у зайві подробиці, зазначимо тут ті літературні особливості нашого панегірика (“Просфоними”. – С. Ж.), якими він так різко відрізняється від подібних творів могилянської доби, написаних під винятковим впливом латино-польської схоластики” [7, 156]; остання ж викликає у Степана Голубєва осуд.

Важлива роль у популяризації й збереженні барокових віршів, “що оспівують героїв свого часу, їхні герби, походження і діяльність” [19, 138] належить Володимирові Перетцю, який детально описує й публікує гербові панегірики о. Герасима Смотрицького, Андрія Римші [21, 65–81], геральдичні епіграми й панегіричні присвяти з видань кінця XVI – початку XVII ст. [20, 138–158], панегірик на смерть митрополита Варлаама Ясинського “Сънь и примрак, сънь носи мертвеннаго тѣла...” Феофана Прокоповича [20 193–196], епіграму-панегірик “Щасливый дом Шептицких...” [18, 133], емблематичні епітафії архієпископу Лазарю Барановичу з курса риторики “Mercurius in regno...” 1693–94 рр. [17, 20–23].

На галицьких теренах панегірична поезія теж не була позбавлена уваги медієвістів. Зокрема, Кирило Студинський публікує тексти декількох панегіриків: анонімні “Евфонія веселобрямчая” [22], “Імнологія”, “Дарунок пошани ... Григорію Кирницькому...” Якова Седовського, “Еводія ... Арсенія Желиборського” Григорія Бутовича [23]. У дослідника викликає занепокоєння стан тогочасного вивчення панегіричної поезії: “Не вважаючи на мале число панегіриків, ніхто до нині не завдав собі труда зібрати їх до купи, переглянути і випечатати, хоть така студія певно дала би не мало матеріалу до оцінки образования, способу мислення і писання сучасних людей” [22, 3]. Кирило Студинський цілком підтримує думки Степана Голубєва й Петра Пекарського щодо відмінності ранньобарокових панегіриків, не позначених впливом “науки “латиньської””, від “штучности і реторичного “многоглаголанія”” [23, 5] витворів гетьманських часів.

Богдан Барвінський у розвідці “Слідами гетьмана Мазепи” подає опис “похвальних стихів на герб Мазепи в панегіриках, присвячених самому гетьманови” [1, 113], а саме “Echo głosu wołającego...” Стефана Яворського й “Alcidas rossiyski...” Пилипа Орлика. Особливу увагу приділено панегірику “Krzyż. Początek Mądrości...”, названий ним “похвалою Мазепиною гербу” [1, 114]. Зауважимо, що Богдан Барвінський читав окремих відбиток твору і через це не мав змоги висунути припущення щодо ймовірного автора панегірика. Сучасна літературна медієвістика називає автором цього тексту Антонія Стаховського [24, 410]. За аргумент постає публікація панегірика у книзі “Зерцало от Писанія Божественнаго” (Чернігів, 1705 р.), де під текстом вірша стоїть підпис Антонія Стаховського [15, 49]. До речі, п’ятьма роками пізніше київський медієвіст Сергій Маслов у своїх “Етюдах з історії стародруків” публікує уривки з панегірика “Krzyż. Początek Mądrości...” за повним виданням “Зерцала...”, віднайденим ним у в бібліотеці Києво-Софійського собору [15, 52–55]. Цей панегірик викликав у київського вченого вже усталену реакцію на

твори мазепинської доби: “вірші "Krzyż, początek mądrości" позбавлені майже всякого змісту. Дослідникові вони цікаві лише з боку формального, як яскравий зразок схоластичного стилю з іноді химерним способом викладу, з великою кількістю класичних ремінісценцій...” [15, 53]. Однак повернемося до Богдана Барвінського: у своїй розвідці він також публікує уривки з “незнаного близше” [1, 119] колективного латиномовного панегірика “Capitolium perennis gloriae...” на честь Івана Мазепи і подає детальний опис усього твору [1, 119–123].

Михайло Возняк подає у своїй фундаментальній праці “Історія української літератури” опис ранньобарокових поетичних панегіриків “Просфонима” [3, 354–355], “Імнологія” [3, 378], “Евхаристиріон” [3, 378–379], “Евфонія” [3, 379–380], вірші о. Герасима Смотрицького [397–398]. Ученого цікавлять ті ж питання, що й київських медієвістів: рівень впливу “польсько-латинської поетики” [3, 355], вияви “манери панегіризму польської схоластики” [3, 378]. Під його сувору критику підпадає творчість Афанасія Заруцького, означена як “панегіричне пустомельство” [3, 568]. Діяльність поетів-панегіристів часів Гетьманату в Україні викликає в академіка різкий осуд, оскільки їхні твори, на його думку, демонструють, “як форма та звітрила шаблонність схоластичного письменства вихолощувала” їх зміст [3, 569]. Така оцінка надається творчості Олександра Бучинського-Яскольда, Іоана Орновського, Петра Армашенка, Пилипа Орлика, Стефана Яворського, невідомого автора т.зв. “Панегірика Кочубеям” [3, 568–569]. Позитивну оцінку в Михайла Возняка викликає хіба що “Столп цнот ... Сильвестра Косова” [3, 569], тоді як його колеги часто згадують цей твір як приклад згубного впливу шкільної схоластики. Проте, у праці вченого все ж важко прослідкувати оригінальні міркування щодо панегіричних творів барокової доби. Михайло Возняк переважно переказує інформацію, отриману ним з аналізованих вище праць Михайла Максимовича, Степана Голубева, Володимира Каллаша, Ореста Левицького, Кирила Студинського.

Як бачимо, і київська, і галицька школи медієвістики у другій половині XIX – першій третині XX ст. дотримувалися спільної, певною мірою упередженої думки: панегірична поезія XVII–XVIII ст. поступово підпадає під “згубний” вплив киево-могилянської схоластичної науки. Утім, така оцінка стосується не лише цього жанру, а й загалом бароко як напряму в мистецтві. Подібне ставлення до барокових панегіриків доби зрілого Бароко розвивається і в українському літературознавстві совєцького періоду, що засвідчує, насамперед, академічне 8-томне видання “Історії української літератури”: “наскрізь реакційні панегіричні вихвалювання мали сервілістичний характер, вони вже втратили, на відміну від панегіриків попереднього періоду, всяке почуття міри, історизму, життєвої правди, а їх автори – щирість і людську гідність” [9, 452–453]. Зауважимо, що подібний осуд викликають найперше панегірики часів Івана Мазепи. Отже, певною мірою їх неґацію можна виправдати культивуванням міфу про гетьмана-зрадника як імперською, так і совєцькою наукою.

Побіжне прочитання медієвістичних студій попередніх століть супроводжується мимовільним враженням, що тексти панегіриків публікувалися тільки з метою наочно довести і науковим колам, і широкому загалу неспроможність барокових поетів до талановитого віршописання. Однак такий інтерес до панегіричного

корпусу поезії має вагомий позитивний наслідок: тексти не лише збережені, але й стали доступними для прочитання поза архівами бібліотек. Із початком процесу поступового визнання літературознавством совєцьких часів функціонування в Україні барокового стилю в XVI–XVIII ст. розпочинається переоцінка сформованого у XIX ст. “канону” критичного ставлення до змістового наповнення панегіриків та мистецьких прийомів, застосованих поетами. Утім, якщо сьогодні медієвістами визнано більшість поетичних панегіриків за блискучі зразки барокового мистецтва, то класифікація цих творів за жанровими ознаками є цікавою перспективою для подальших досліджень.

Література

1. Барвінський Б. Слідами гетьмана Мазепи / Б. Барвінський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1920. – Т. СХХІХ. – С. 107–137.
2. Білоус П. Постколоніальна рецепція української літератури періоду Київської Русі / П. Білоус // Слово і час. – 2015. – № 3. – С. 87–90.
3. Возняк М. Історія української літератури : [у 2 кн.] / М. Возняк. – 2-ге вид., перероб. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 693, [1] с.
4. Голубев С. История Киевской духовной академии / С. Голубев. – К., 1886. – Вип. I : Период домогилянскій. – 234, [1], 117, 3 с.
5. Голубев С. Описание и истолкование дворянских гербов южнорусских фамилий в произведениях духовных писателей XVII в. / С. Голубев // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – октябрь. – С. 295–382.
6. Голубев С. Панегирик, поднесенный в 1591 году львовским братством митрополиту Михаилу Рогозе / С. Голубев // Киевские епархиальные ведомости. – 1874. – № 5, отд. 2. – С. 113–133.
7. Голубев С. Панегирик, поднесенный в 1591 году львовским братством митрополиту Михаилу Рогозе (окончание) / С. Голубев // Киевские епархиальные ведомости. – 1874. – № 6, отд. 2. – С. 145–157.
8. Журавльова С. С. Панегірична поезія як предмет дискусії в сучасній медієвістиці / С. С. Журавльова // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка : Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2014. – Вип. 36. – С. 68–71.
9. Історія української літератури : [у 8-ми т.] / [ред. кол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 538, [1] с.
10. Каллаш В. Панегирик Кочубеям (I-й половини XVIII в.) / В. Каллаш // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – С. 495–509.
11. Корпанюк М. Слово і дух України княжої та України козацької (Михайло Максимович – дослідник давньоукраїнської літератури) / М. Корпанюк. – Черкаси : Брама, 2004. – 277, [2] с.
12. Кречотень В. І. Становлення поетичних форм в українській літературі XVII ст. : автореф. ... д. філол. н. : 10.01.02 “Українська література” / В. І. Кречотень. – К., 1992. – 68 с.
13. Левицкий Ор. Афанасий Заруцкий, малорусский панегирист конца XVII и начала XVIII века / Ор. Левицкий // Киевская старина. – 1896. – № 3. – С. 378–398.
14. Максимович М. Собрание сочинений : [в 3-х т.] / М. Максимович. – К., 1876–1880. – Т. III : Языкознание. История словесности. – К., 1880. – 745 с.
15. Маслов С. Етюди з історії стародруків. I–VIII / С. Маслов. – К., 1925. – 79, [5] с. – (Відбиток з “Трудів Українського наукового інституту книгознавства”, т. I).
16. Пекарский П. Наука и литература в России при Петре Великом / П. Пекарский. – СПб. : Общественная польза, 1862. – Т. I : Введение в историю просвещения в России XVIII столетия. – 578 с.
17. Перетц В. К истории Киево-Могилянской коллегии. Панегирики и стихи Б. Хмельницкому, И. Подкове, арх. Лазарю Барановичу / В. Перетц // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К. : Типография Т. Г. Мейнандер, 1900. – Кн. 14, вип. 1, отд. 3. – С. 7–25.

18. Перетц В. Кілька старих вірш / В. Перетц // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1911. – Т. СІ. – С. 130–133.
19. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц / [отв. ред. Д. Лихачев]. – М. – Л., 1962. – 256 с.
20. Перетц В. Н. Историко-литературные исследования и материалы. Т. 1. Из истории русской песни. Ч. 2. Приложения. Описания сборников псалм, кантов и песен. Вирши из старопечатных изданий. Малорусские песни из рукописей XVIII в. Указатели / В. Н. Перетц. – СПб. : Типолиитография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. – 209 с.
21. Перетц В. Н. Историко-литературные исследования. Т. I. Из истории русской песни. Ч. 1. Начало искусственной поэзии в России. Исследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI–XVIII в. На великорусскую. К истории Богогласника / В. Н. Перетц. – СПб. : Типолиитография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1900. – [10], 425 с.
22. Студинський К. Панегірик “ΕΥΦΩΝΙΑ ΒΕΣΕΛΟΒΡΥΜЧАЯ”, посвячений Петрові Могилі в р. 1633 / К. Студинський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1895. – Т. VII. – С. 1–14.
23. Студинський К. Три панегірики XVII віку / К. Студинський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1896. – Т. XII. – С. 1–32.
24. Яковенко С. Панегірик “Krzyż. Początek mądrości” і меценатська діяльність Івана Мазепи в Чернігові / С. Яковенко // Київські полоністичні студії / [відп. ред. та упор. Р. Радишевський]. – К., 2004. – Т. VI : Українсько-польські літературні контексти доби Бароко. – С. 405–413.

Анотація

У статті розглядаються особливості рецепції літературною медієвістикою другої половини XIX – першої третини XX ст. української панегіричної поезії доби Бароко, з'ясовуються причини критичного сприйняття цього жанру. До аналізу залучаються дослідження Михайла Максимовича, Степана Голубєва, Володимира Перетця, Ореста Левицького, Кирила Студинського, Михайла Возняка, Богдана Барвінського, Сергія Маслова. Діяльність названих учених-медієвістів створила парадоксальну ситуацію: нещадна критика панегіричної творчості доби Бароко супроводжується активною її популяризацією за рахунок детального опису текстів або їх публікації.

Ключові слова: панегірична поезія, доба Бароко, літературна медієвістика, рецепція.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности рецепции литературной медиевистикой второй половины XIX – первой трети XX вв. украинский панегирической поэзии эпохи Барокко, выясняются причины критического восприятия этого жанра. К анализу привлекаются исследования Михаила Максимовича, Степана Голубева, Владимира Перетца, Ореста Левицкого, Кирилла Студинского, Михаила Возняка, Богдана Барвинского, Сергея Маслова. Деятельность названных ученых-медиевистов создала парадоксальную ситуацию: беспощадная критика панегирического творчества эпохи Барокко сопровождается активной ее популяризацией за счет детального описания текстов или их публикации.

Ключевые слова: панегирическая поэзия, эпоха Барокко, литературная медиевистика, рецепция.

Summary

The article considers the features of medieval studies and literary reception the second half of XIX – the first third of the XX century of Ukrainian Baroque panegyric poetry and investigate the causes of critical perception of this genre. The analysis involved studies of Mykhailo Maksymovych, Stepan Holubiev, Volodymyr Peretts, Orest Levytskyi, Kyrylo Studynskyi, Mykhailo Vozniak, Bohdan Barvynskyi, Serhii Maslov. The activities of these scientists-medievalists created a paradoxical situation: the ruthless criticism of Baroque creativity panegyric accompanied by active popularization through a detailed description of the texts or publications.

Keywords: panegyric poetry, Baroque era, literary medieval studies, reception.